

341.218.4(497.1:4-627EU)

Qazime Sherifi¹

**ROLI I BASHKËSISË EVROPIANE GJATË KOHËS SË
DISOLUCIONIT TË JUGOSLLAVISË**

**УЛОГАТА НА ЕВРОПСКАТА ЗАЕДНИЦА ЗА ВРЕМЕ НА
ДИСОЛУЦИЈА НА ЈУГОСЛАВИЈА**

**THE ROLE OF THE EUROPEAN COMMUNITY DURING THE
DISSOLUTION OF YUGOSLAVIA**

Abstract

The disbalance in the international relationships after the fall of Communism and the end of the Cold war put the overall concept of the European political unification under a test. During the first International Peace efforts of the European Community in the former Yugoslavia the traditional national interests and animosities emerged which showed, in an exact way, the complicity of the project proclaimed by the Treaty of Maastricht.

At that time, in addition to the absence of a mutual European approach to solve the Yugoslav crisis, there was no agreement in respect to the key issues, such as the recognition of the sovereignty of the former Yugoslav republics, i.e. defining the criteria for their recognition. The issue discussed in this paper is the approach of the aforementioned problem which, overtime, became the subject of the discretionary political decisions, and is not a common issue of the international law in the traditional sense of meeting certain criteria for the recognition of statehood.

Keywords: European community, Yugoslavia, dissolution, International recognition

¹ Msc. Qazime Sherifi, FON University, Str. Kiro Gligorov nn -Skopje, e-mail: qazime.sherifi@fon.edu.mk

1. Европската политика за време на југословенската криза

Замислена како почеток на еден амбициозен план на политичко-економско обединување на европскиот континент, Европската заедница (која во тој период била составена од 12 земји членки), токму во Социјалистичка Федеративна Република Југославија гледала како на една од следните земји членки. ЕЗ особено ја истакнувала важност на Југославија: вклучувањето на една земја со комунистичко уредување всушност би претставувало значаен и мотивирачки надворешно политички успех на ЕЗ. Добрите односи на двете заедници своја особена важност добиле во декември 1990 година, кога во Брисел е усвоена посебната декларација за идните односи помеѓу СФР Југославија и Европската заедница. Но понудата имала и своја цена: одредувањето на моментот за отпочнување на евентуалните преговори со ЕЗ зависело пред се од отпочнувањето на демократските реформи (во економско-политичка смисла) во Југославија.

Значи, постоеле сознанија за кризата во Југославија. Повеќепартиските избори, одржани во шесте југословенски републики во текот на 1990 година, на ЕЗ најјасно и покажаа дека во државата постојат тешко премостливи антагонизми помеѓу различните национални ентитети, кои можат да доведат до нејзино распаѓање, а и од далеку се гледаше дека состојбата во Југославија почна да наликува на сериозна закана за регионалната стабилност. И повеќе од тоа, се преметувала и главната причина за таа криза, односно се преметувала намерата за преобразба на југословенската федерација во држава со изразита српска превласт од страна на српското републичко водство.

И покрај сето тоа, ЕЗ се до крајот на мај 1991 година, својата надеж за решение на кризата ја гледал во сојузниот премиер Анте Марковиќ односно во неговиот програм за политичка и економска демократизација—програм кој се уште се базирал на југословенската политичко-идеолошката основа бидејќи ниту од далеку не претпоставувал можност за распад на Југославија. Таквиот став, и покрај сите негативни импликации кои ги вродил сепак не бил до толку нелогичен. Тој всушност претставувал продолжеток на давањето отпор на оние сили во Југославија во кој ЕЗ несомнено ги препознала носителите на сопствените замисли за потполна преобразба на југословенската држава, со акцент на периодична

демократизација. Клучниот елемент за ЕЗ во тој момент било зачувување на единственоста на Југословенската федерација.

Во текот на втората половина на 1990 година и првата половина на 1991 година, тоа всушност и јавно било потврдено неколку пати на пример: расправата за Југославија на министерскиот совет на ЕЗ во октомври 1990 година, потоа во посебната декларација за Југославија, донесена од страна на истото тело на 26 март 1991 година, каде што е наведено дека само обединета и демократска Југославија има најдобри шанси да се интегрира хармонично во Нова Европа² и конечно во април 1991 година, при посетата на министрите за надворешни работи на Холандија, Луксембург и Италија, популарно наречена "тројка" на ЕЗ, во Белград било нагласено дека распадот на Југославија нема да биде решение за нејзините политичко-економски проблеми. Во таа насока ЕЗ континуирано ја следеше ситуацијата во Југославија по ова првична посета, а веќе во мај 1991 година Југославија ја посетија претседателот на Европската Комисија и претседавачот на Европската заедница, премиерот на Луксембург, со понуда за забрзано зачленување на Југославија во ЕЗ и значителна финансиска помош во случај да дојде до мирна разврска на кризата.³

Изнесувањето на мислењето за југословенската криза, всушност и не претставувало и директна интервенција од ЕЗ, до неа ќе дојде во почетокот на јуни 1991 година, кога западно југословенските републики, Словенија и Хрватска ќе прогласат независност и кога силите на Југословенската народна армија ќе интервенираат во Словенија.

Како резултат на сето ова, ЕЗ на почетокот на јуни 1991 година, на состанокот на Советот на министри на самитот во Луксембург, одлучи да не ги признае унилатералните декларации за независност и ја овласи "тројката" за посредничка и преговарачка мисија во Југославија. Тројката требаше да обезбеди услови за продолжување на дијалогот за иднината на Југославија, односно да ја присили Србија да го деблокира изборот на Стипе Месиќ за претседател на Претседателство, Словенија и Хрватска да ги

² Borislav Jović, *Poslednji dani SFRJ*, Kragujevac 1996., str., 219

³ Snežana Trifunovska, *Yugoslavia through Documents - From its Creation to its Dissolution*, Martinus Nijhoff Publishers, 1994 (n.dj., document br. 89. "EC Statement on Yugoslavia 8. May 1991. Brussels"

одложат своите декларации за независност, и ЈНА да престане со воените акции во Словенија.

Резултатот на мисијата беше потпишувањето на Брионската Спогодба односно Декларација, која на 7 јули 1991 година, била потпишана од страна на Словенија, Хрватска и СФРЈ.⁴ Со Брионската декларација, Европската заедница всушност се вклучи во југословенската криза. Присилена на овој чекор од повеќе причини-од геополитички причини, од внатрешно - политичките односи на силите на поедни држави членки, па се до политичко - психолошките категории на меѓународниот углед, ЕЗ започна да чекори кон првата интервенција во Меѓународната политика. Брионската декларација всушност била само почеток на интернационализацијата на југословенската криза, а во наредните месеци ЕЗ ќе биде нејзин единствен носител.

Основните карактеристики на вклученоста на ЕЗ во југословенската криза пред се биле интересите на поединечните земји членки на ЕЗ, и овие интереси биле секогаш пред заедничкиот интерес на ЕЗ како целина, а како резултат на ова практично било невозможно создавање на една заедничка политика која би имала воља и која би се фокусирала и на други облици на интервенции освен оние од економски, политички и хуманитарен карактер. Несогласувањат беа видливи уште на самиот почеток. За време на почетокот на судирот, во јуни 1991 година, лидерите на земјите членки на ЕЗ, во Луксембург не можеле да се усогласат дури ниту за текстот на заедничката изјава; па така во Југославија беше испратена министерската тројка без никакви детални инструкции освен со задача да се стопира вооружениот судир.⁵ Ова е логичен исход на некои однапред одредени активни обиди. На пример, Велика Британија, се противела на било каков обид за воена интервенција иако поголемиот број од земјите членки па и на оние највлијателните биле со различно мислење од нејзиното.⁶ Тоа беше видливо и во случувањата што следеа - Брионската декларација, всушност најмног внимание посветувала на Словенија, иако подоцна се увиде дека Хрватска стана сцена на многу поширок

⁴ Sadia Touval, *Mediation in the Yugoslav Wars. The Critical Years, 1990-1995*, New York., 2002, p., 56

⁵ *Ibid*, p., 50.

⁶ Carol Hodge, *Velika Britanija i Balkan od 1991. do danas*, Zagreb, 2007., str., 33-34

конфликт. Подеднакво исто, ниту со декларации ниту со други средства не можело да се успее во намерата да се натераат на послушност главните протагонисти на кризата. ЕЗ наивно верувала дека со самото прогласување на одредени правила на игра ќе може да се очекува од протагонистите на кризата тие едноставно да почната да ги следат тие правила. Во моментот кога ЕЗ динамично истапи - со посебен акцент на премин од незадолжително посредништво кон ултимативно арбитражање веќе било доцна.⁷

Покрај веќе споменатата тројка, најважно било формирањето на Мировната конференција за Југославија кон крајот на август 1991 година. Накратко, со самото нејзино формирање дошло до интернационална институционализација на југословенската криза. Мировната конференција за Југославија претставуваше можност да се тестира заедничката надворешна и безбедносна политика на ЕЗ која беше во фаза на подготовка.

Мировната конференција за Југославија започна на 7 септември 1991 година, и со неа раководеше Лордот Питер Карингтон, главен претставник на ЕУ за поранешна Југославија, а имаше задача да им донесе мир на сите во Југославија и да пронајде трајно решение за да се исполнат нивните легитимни интереси и аспирации. А принципите за легитимноста требаа да се дефинираат со помош на Арбитражната комисија. Мировниот план на Лордот Карингтон беше отфрлен, како резултат на спротивставувањето на Србија и Црна Гора, а со тоа пропадна и последната можност за зачувување на Југославија како суверена држава или како сојуз на држави базиран на заедничка соработка во сите полиња на заеднички интерес.

1.1. Критериуми за меѓународно признавање на новите држави

Неуспехот на Мировната конференција за Југославија го отвори патот за започнување на постапка за меѓународно признавање на новите држави во поранешна Југославија. Европската Заедница на 16 декември 1991 година, усвои два акти кои се одне-

⁷ Mario Nobile, Hrvatski feniks. Diplomatski procesi iza zatvorenih vrata 1990.-1997., Zagreb 2000, str., 111

суваа на меѓународното признавање на новите држави: Декларација за Југославија и Декларација за насоките за признавање на новите држави во Источна Европа и во СССР.⁸

Овие документи имаа значително влијание врз прашањето за меѓународното признавање на новите држави во поранешна Југославија и Советскиот Сојуз, како и на толкувањето и примената на меѓународно-правните одредби во врска со признавање на новите држави. На самиот почетокот декларацијата се повикува на Финалниот Хелсиншки акт и Париската повелба, а особено се истакнува принципот на самоопределување. Се потврдува подготвеноста на земјите членки на ЕЗ да ги признаат новите држави во согласност со стандардите на меѓународната пракса и политичката реалност во секој случај поединечно.

Декларацијата за насоките за признавање на новите држави во Источна Европа и во СССР, наведуваа неколку критериуми за постигнување на меѓународно признавање:

- почитување на одредбите од Повелбата на ОН и на обврските преземени од Финалниот Хелсиншки акт и Париската повелба, посебно на деловите кои се однесуваат на владеење на правото, демократијата и човековите права;
- гарантирање на правата на етничките и национални групи и малцинствата;
- почитување на неповредливоста на границите, кои може да се променат само преку мирни средства;
- заложба за мирно решавање на конфликти и сите прашања поврзани со сукцесијата на поранешните држави и регионални разлики (каде е потребно, со арбитража).⁹

Насоките завршуваат со предупредување дека земјите членки на ЕЗ нема да ги признаат ентитетите формирани како резултат на агресија. Може да се рече дека насоките го отежнаа процесот за меѓународно признавање, со додавање на нови барања на веќе познатите стандарди на меѓународната пракса. Поставувајќи нови критериуми за признавање на државите од Источна Европа и Советскиот Сојуз, тогашната ЕЗ додаде некои детали во однос на поранешна Југославија.

⁸ Christopher Hill and Karen E. Smith, *European Foreign Policy - Key documents*, (Document 4a/2) Routledge, London and New York, 2003., p., 282

⁹ *Ibid.*, p., 282

Вториот акт, Декларацијата за Југославија се однесуваше поконкретно на признавањето на југословенските републики. Декларацијата за Југославија ги повика југословенските републики да ја известат Мировната конференција за Југославија до 23 декември 1991 година:

- дали сака да биде признаена како независна држава;
- дали ги прифаќа обврските содржани во горенаведените насоки;
- дали ги прифаќа принципите утврдени во документите на Конференцијата за Југославија, особено оние кои се однесуваат на прашањата за човековите права и правата на националните и етничките малцинства и групи;
- дали ги поддржуваат напорите на генералниот секретар и Советот за безбедност на ОН;
- да продолжува да учествува на конференцијата за Југославија;¹⁰

Потоа писмените барања да бидат доставени до Арбитражната комисија, која ќе даде свое мислење, и врз основа на тоа, ќе донесе конечна одлука за признавање до 15 јануари 1992 година. По овие постапки, изразена е подготвеноста на земјите членки на ЕЗ за признавање на сите републики на поранешна Југославија, но се нагласува дека секоја република треба да се третира поединечно, односно да се избегне уникатен пристап за републиките на поранешна Југославија.

До Арбитражната комисија беа доставени 4 барања за меѓународно признавање поднесени од страна на Словенија, Хрватска, Босна и Херцеговина и Македонија, додека пак Србија изјавила дека постигнала меѓународно признавање, уште со Берлинскиот конгрес (1878 година), и врз таа основа учествувала во формирањето на Кралството СХС (1918 година), која со тек на време се трансформирала во СФРЈ. И изјавата на Црна Гора беше формулирана приближно на ист начин.

На 11 јануари 1992 година, Арбитражната комисија ги објави мислењата за признавање на југословенските републики според кои само Словенија и Македонија ги исполнуваат условите за

¹⁰ Richard Caplan, *Europe and the Recognition of New States in Yugoslavia*, Cambridge University Press, 2005., p., 59

признавање. Барањето за признавање на БиХ беше отфрлено со образложение дека српското малцинство не учествувало во донесувањето на актите за осамостојување. Покрај тоа беше побарано и одржување на референдум, под меѓународна контрола. Признавањето на Хрватска беше условено со промени во Уставот. Сепак на состанокот на Претседателството на ЕЗ одржан 15 јануари 1992 година беше донесена одлука само за признавање на Словенија и Хрватска.

Признавањата на новите држави доведе до ситуација во која на територијата на СФРЈ постоеја две нови меѓународно признати држави (Хрватска и Словенија), две републики кои очекуваа признавање (БиХ и Македонија) како и две други кои немале намера да побараат независност (Србија и Црна Гора) и секако самата Југославија за која во моментот се уште не се тврдело дека е бивша држава.

Меѓународното признавање на новите национални држави уште повеќе ја зголеми европската поделба и неединство. Се покажа дека ЕУ е збир на навидум складни интереси, складни само до точка на мешање во национални интереси или во историски неисполнети желби. Токму тие причини ја наметнуваат потребата да ги разгледуваме контурите на надворешната политика на Германија, Велика Британија и Франција во процесот на дисолуција на Југославија.

2. Политиката на Германија

Германската надворешна политика во однос на југословенската криза во почетокот на 90-те години беше креирана под влијание на повеќе фактори: економските интереси, политичките и историските врски, но и тенденцијата за создавање на Pax Germanica, кој би имал за цел да го стабилизира источот на Европа на ист начин по кој што САД ја стабилизираа Западна Европа по Втората светска војна. До средината на 1991 година, германската влада беше на иста линија со ЕЗ и го подржуваше единството на Југославија сметајќи дека солуцијата треба да се најде врз основа на следните принципи: висок степен на независност на републиките, зачувување на заеднички југословенски уставен поредок и широки

права за етничките малцинства.¹¹ Во тој контекст, Германија и останатите западноевропски држави ги отфрлија барањата на Словенија и Хрватска за признавање од 25 јуни 1991 година.

Но, тој германски став започна да се менува веќе кон крајот на јуни 1991 година. Германскиот Бундестаг во јули усвои резолуција со која побара од владата признавање на Словенија и Хрватска. Имајќи го предвид притисокот на домашната јавност, германската влада започна да лобира во ЕЗ за што поскоро признавање на двете југословенски републики со образложение дека тоа е единствениот начин за прекин на насилството. Исто така, владата на Германија сметаше дека Србија ги користи преговорите за продолжување на војната. На германската политика во однос на решавањето на југословенскиот конфликт остро се спротивставија останатите членки на ЕЗ, а особено Франција и тоа ја спречи Германија од донесување на одлука за признавање уште во септември 1991 година.¹²

На состанокот на ЕЗ одржан на 10 октомври 1991 година, беше усвоен начелен став: признавањето на државите да биде суспендирано за период од три месеци со очекување дека на конференцијата за Југославија, која беше во тек, ќе биде постигнат договор. Сепак, германскиот министер за надворешни работи, Ханс Дитрих Геншер, сметаше дека овој став на ЕЗ и дава *carte blanche* на Германија да донесе одлука за признавање во било кој термин по 10 декември 1991 година. Приближувањето на признавањето на Словенија и Хрватска од страна на Германија беше најавено на партиската конвенција на владејачката ЦДУ (Христијанско-демократска унија).

Сепак, најголемите несогласувања се случија на состанокот на министрите за надворешни работи на ЕЗ одржан во Брисел на 15-16 декември каде што дојде до блоковска поделба во рамките на самата заедница. На една страна се наоѓаа Германија, Данска и Италија, а на другата Франција и Велика Британија кои можниот акт на признавање го сметаа за закана за Мировната конференција за Југославија, а со тоа и за можноста за изнаоѓање на решение за конфликтот. По долги дискусии беше прифатен ставот да бидат

¹¹ Calic M. J., *International Perspectives on the Yugoslav Conflict*, Macmillan Press, London, 1996, p., 52-75

¹² *Ibid*, p., 52-75

признаени само оние југословенски републики кои ги исполнуваат условите, а формалното признавање да биде извршено на 15 јануари 1992 година.

И покрај прифатениот консензус, Германија остана доследна на својата првично дефинирана политика на *fait accompli*: германскиот претседател, Рихард фон Вајцекер на 23 декември 1991 година, со писмо ги извести Словенија и Хрватска за нивно признавање од страна на Германија. Ова одлука сериозно го загрози постоењето на кохезија во надворешната политика на ЕЗ, но сепак според Кол признавањето на Словенија и Хрватска претставуваше голем триумф на германската надворешна политика.

3. Политиката на Франција

Конфликтот во Југославија имаше силно влијание и на француската политика. Тој се рефлектираше и на дипломатските односи на Франција со обединета Германија, како и на француските ставови во врска со иднината на НАТО и Западноевропската унија и улогата на ЕЗ во одржувањето на безбедноста на европскиот континент.

На почетокот на конфликтот во Југославија, Франција ги постави следните принципи: прво, ставање на крај на насилството; второ, изнаоѓање на прифатливо решение за сите етнички групи во согласност со меѓународното право и трето, спречување на ширење на конфликтот.¹³ Во тој контекст се залагаше за зачувување на единството на Југославија и се спротивстави на признавањето на југословенските републики, задржувајќи ја ова позиција се до 16 декември 1991 година.

Како резултат на евидентната разлика на ставовите околу југословенскиот конфликт, Франција и Германија беа принудени да постигнат компромис. Компромисот се состоеше во следното: Германија привремено да ја замрзне иницијативата за признавање на Словенија и Хрватска и да се согласи со идејата за формирање на Арбитражна комисија, а за возврат Франција ја отфрли можноста за употреба на сила за зачувување на Југославија и се согласи со предлогот за одржување на Меѓународна конференција за

¹³ Steve Marsh, Wyn Rees, *The European Union in the Security of Europe: From Cold War to Terror War.*, Routledge, NY, 2011, p., 123

Југославија. Двете држави беа согласни дека САД не треба да бидат инволвирани во менаџментот на конфликтот.

И покрај спротивставувањето на унилатералната постапка на Германија од 23 декември 1991 година, Франција ја призна независноста на Словенија и Хрватска на 15 јануари 1992 година, иако таа одлука беше во спротивност со Мислењето бр.5 на Арбитражната комисија,¹⁴ до чие формирање дојде токму на иницијатива на Франција. Генерално, во дизајнирањето на сопствената надворешна политика, Франција беше водена од следните премиси: одржување со просрпска позиција во конфликтот како резултат на традиционалното сојузништво со Србија и Грција на Балканот, загриженоста од можноста потенцијалната примена на правото на самоопределување да предизвика дестабилизирачки ефекти во самата Франција (прашањето на Корзика), но и во можноста со признавањето на Словенија и Хрватска да се оформи концептот на Mitteleuropa под германско влијание, но и желбата на Франција да се наметне како посредник во спорот, а со тоа да ја зацврсти својата улога на меѓународната сцена.¹⁵

Конечно, треба да се признае дека Франција во текот на југословенскиот конфликт имаше исклучително храбра и активна политика и даде широк придонес во разрешувањето на кризата.

4. Политиката на Велика Британија

Што се однесува до Велика Британија, таа уште од самиот почеток зададе силен пројугословенски став и во текот на целиот процес имаше став за одржување на некоја, барем елементарна форма на југословенско здружување на СФРЈ и конечно го прифати европскиот компромис признавајќи ги Словенија и Хрватска на 15 јануари 1992 година.

Британската политика за одржување на Југославија како единствена држава се темелеше на повеќе фактори: прво, постоеја силни уверувања дека може да се направи паралела меѓу случувањата во Југославија и Северна Ирска и дека тоа би можело да дејствува дестабилизирачки на Британија, но и на источниот блок;

¹⁴Сашо Георгиевски и Сашо Додевски, Документи за Република Македонија 1990-2005, Скопје., Правен факултет "Јустинијан Први", 2008, стр., 234

¹⁵ Sonia Lucarelli, Europe and the breakup of Yugoslavia, The Hague: Kluwer Law International, 2000, p., 147

второ, во Британија беше присутна загриженост од можната реакција на нејзиниот трансатлантски партнер - САД, на признавањето на југословенските републики и трето, Велика Британија сметаше дека евентуалното признавање на југословенските републики ќе упати погрешна порака дека ЕЗ ќе интервенира воено во кризата.¹⁶

Сепак, Велика Британија презеде интензивни дипломатски напори кои се рефлектираа во ангажирањето на двајца поранешни секретари за надворешни работи (Лордот Карингтон и Лордот Овен) како посредници и медијатори во разрешувањето на конфликтот, како и преку обезбедувањето на соодветна логистичка поддршка на нивните активности од страна на британскиот Форин Офис.

Покрај овие наведени причини, повеќе автори сметаат дека британското отстапување од првичната позиција, за одржување на некоја форма на југословенско здружување, се должи на договорот помеѓу министерствата за надворешни работи на Германија и Велика Британија, со кој Германија се согласила на отстапки во првата фаза на склучување на договорот од Маастрихт, а за возврат Велика Британија би го прифатила признавањето на Словенија и Хрватска.

Conclusion

The case of Yugoslavia was a test of the European political cooperation in the framework of the common foreign and security policy established by the Maastricht Treaty, and it showed a lack of will of the members of the European Community towards the creation of a common policy and action in accordance with them. The initial mutual desire to preserve the Yugoslav Federation was rapidly overshadowed by the individual aspirations and interests of the member states of the EC. Even though the EC managed to intervene in the early stages of the crisis in Slovenia and Croatia through the allocation of military observers and organizing the Peace conference, its inability in the light of the initial common position to prevent the breakup of Yugoslavia, i.e. to rearrange it into a modern liberal country where the principles of liberalism and democracy would govern the relations between its peoples. This initiative suffered political and diplomatic failure.

¹⁶ Ibid, p., 162

The failure of the first international peace arrangement in the EU in the prevention of the Great Serbian aggression against other peoples and republics of the Former Federation, is considered a major step backwards in respect to the proclaimed principles of the Common Foreign and Security policy. The failure cannot be measured only by what the EU had done or had not done regarding the mediation mission, but also what the EU wanted to do and was not able to. Regardless the unsuccessful peacekeeping roles of the EU during the crisis in the former Yugoslavia, the initiative showed that the EU had the ambition to act jointly in international politics, besides all the internal weaknesses and disagreements, but had no power to do it.

Литература

- [1]. Borislav Jović, *Poslednji dani SFRJ*, Kragujevac 1996
- [2]. Calic M. J., *International Perspectives on the Yugoslav Conflict*, Macmillan Press, London, 1996
- [3]. Carol Hodge, *Velika Britanija i Balkan od 1991 do danas*, Zagreb 2007
- [4]. Christopher Hill and Karen E. Smith, *European Foreign Policy - Key documents*, (Document 4a/2) Routledge, London and New York, 2003
- [5]. Christopher Warren, *New Steps towards Conflict Resolution in the Former Yugoslavia*, U.S. Department of State Dispatch 4, No.7, 1993
- [6]. Jelena Guskova, *Istorija jugoslovenske krize 2*, IGAM, Beograd, 2003
- [7]. Ljubomir Čučić, *Hrvatska i Europa, Europski pokret Hrvatske*, Zagreb, 1997
- [8]. Maja Zehfuss, *Constructivism in International Relations, The politics of reality*, Cambridge University Press, UK, 2002
- [9]. Mario Nobilo, *Hrvatski feniks. Diplomatski procesi iza zatvorenih vrata 1990.-1997.*, Zagreb, 2000
- [10]. Richard Caplan, *Europe and the Recognition of New States in Yugoslavia*, Cambridge University Press, 2005
- [11]. Robert Hunter, *Starting at Zero: U.S. Foreign Policy for the 1990 s*, Cambridge-London, MIT Press, 1992
- [12]. Sadia Touval, *Mediation in the Yugoslav Wars. The Critical Years, 1990-1995*, New York, 2002

- [13]. Snežana Trifunovska, *Yugoslavia through Documents - From its Creation to its Dissolution*, Martinus Nijhoff Publishers, 1994
- [14]. Sonia Lucarelli, *Europe and the breakup of Yugoslavia*, Kluwer Law International, Hague, Netherlands, 2000
- [15]. Srđan Kerim, *Jugoslavija i Evropska zajednica, Međunarodna politika*, Beograd, 1990
- [16]. Steve Marsh, Wyn Rees, *The European Union in the Security of Europe: From Cold War to Terror War.*, Routledge, NY, 2011
- [17]. Thomas C. Schelling, *Arms and Influence*, New Haven, London: Yale University Press, 1966
- [18]. Warren Zimmerman, *Poreklo jedne katastrofe - Jugoslavija i njeni rušitelji*, Dan Graf, Beograd, 1996
- [19]. Zbignjev Bžežinski, *Druga šansa Amerike, Tri predsednika i kriza američke supersile*, Beograd, Službeni glasnik, 2009
- [20]. Сашо Георгиевски и Сашо Додевски, *Документи за Република Македонија 1990-2005, Правен факултет "Јустинијан Први"*, 2008